

همه عالم تن است و ایران دل

**Nizaminin
Xəmsəsində
Qadın
Hikməti**

İran İslam Respublikasının Naxçıvanda
Baş Konsulluğunun Mədəniyyət Attaşeliyi

Nizaminin Xəmsəsində Qadın Hikməti

Allahın Adı İlə

Ön Söz:

Həkim Nizaminin ədəbi, irfani və dini şəxsiyyəti birlik, dostluq və həmrəylik axtaran insanlar tərəfindən sevilməkdədir. Buna uyğun olaraq, İran hicri-şəmsi təqvimində esfənd ayının 14-ündən 21-inədək İranda (5-12 mart) Nizami Gəncəvinin anım həftəsi kimi qeyd olunur.

Bu böyük şairin fikir və mülahizələri ilə daha yaxından tanış olmaq üçün “Nizaminin Xəmsəsində Qadın Hikməti” adlı elektron jurnalı siz əzizlərə təqdim edirik!

Əbülfəzl Rəbii

İran İslam Respublikasının Naxçıvandakı
Baş Konsulluğunun mədəniyyət attaşesi

نمبر پایک زیر افتد بباط

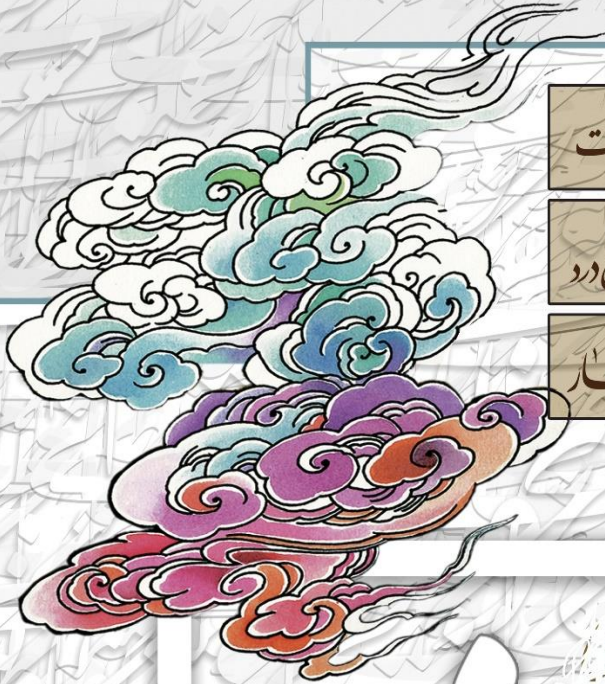
نه قهرمت که پیش آید نشاطت

کمی روزی دوا باش کمی درد

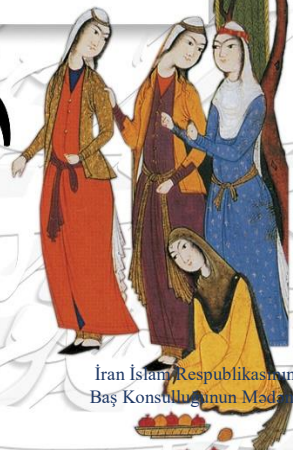
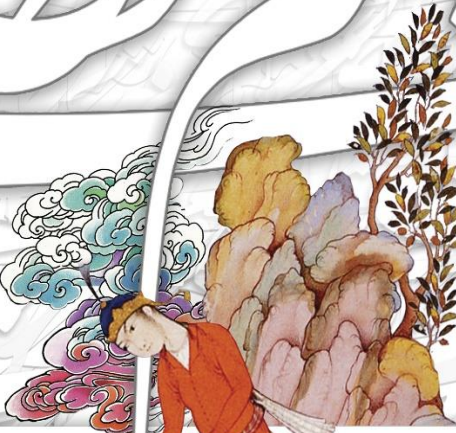
چو روزی بخش ماروزی چنین کرد

بازدگاه باطل گاه باشد

خبره سندان بود که در سکار

حکیم نزهامی

İran İslam Respublikasının Naxçıvandakı
Baş Konsulluğunun Mədəniyyət Attaşeliyi

حکیم نزهامی

Nizaminin Xəmsəsində Qadın Hikməti

Qadınlar tarix boyu cəmiyyətin önəmli bir hissəsini təşkil etsə də, mütəfəkkirlərin əsərlərində diqqətdən kənar qalmış və əsərlərdə daha az təmsil olunmuşdur. Bu məqalədə Nizami Gəncəvinin Xəmsəsində qadının əməli hikməti, əxlaqi xüsusiyyətləri, sosial idarəçiliyi və vətəndaş mövqeyi olmaqla dörd mövzu araşdırılıb. Nizami, bu sistemli araşdırmada qadının iffət və ləyaqətinə, alicənablıq, həya, rizayət, təqva, sədaqət, fədakarlıq, azadlıq, təlim və tərbiyə kimi gözəl xüsusiyyətlərinə münasibət bildirib. Ev idarəçiliyi məsələsində qadının uşaq böyütməkdə rolu, həyat yoldaşına münasibəti, dürüstlüyü və sosial sahədə ədalətə, fərqli düşüncəyə, dövlət-xalq əlaqəsinə, sənətə, insanları pis rəftardan çəkəndirməkdə rolu kimi məsələləri izah edilib. Nizami, zülmü tənqid edir və insanlara nəsihətlər verir.

Bəzən sosial quruluş və insani münasibətlər qadınların rolun icrasına şərait yaratsa da, bəzi vaxtlar onlar üçün maneələr də yaradıb. Farsdilli ədəbiyyatda ümumən qadınlara münasibət müsbətdir. Nizami Gəncəvi də maarifçi bir baxışla qadınların ən yaxşı xüsusiyyətlərindən bəzilərini sayaraq onlara daim müsbət münasibət göstərmişdir. Nizamidən əvvəl yazılan heç bir hekayə və misrada qadına, onun şəxsiyyətinə bu cür qiymət verilməmişdir. Çünki qadın obrazı müsbət olduğu kimi, bəzi hallarda mənfi şəkildə də nümayiş edilmişdir. Amma Nizami bu yanlış ənənəni rədd edərək, qadın haqqında çox daha müsbət obraz yaratmışdır.

Hikmətin tərifi

1- Leksik Baxımdan

Hərfi mənada hikmət: elm, bilik, hikmət, irfan, bilik, mərifət, hikmət, salehlik, doğruluq və dürüstlük deməkdir.

2- Fəqihlərin nöqtəyi-nəzərindən

Haqqının tanınması, onun ləzzəti, xeyirinin tanınması, onu tətbiq etmək üçün şəri vacibatlara qarşı durmağın mənası hikmətdir.

3- İslam Ardıcıllarının Nəzərindən:

Nəcib varlıqların halını həqiqətə uyğun bir şəkildə bilmək. Təbii ki, bu, insani cəhətdən mümkün olduğu dərəcədədir. Digər təriflər, məsələn: hikmət, insanın obyektiv dünyaya bənzər rəşional baxışıdır.

4- Sufilərin Nöqtəyi-Nəzərindən:

Nəfsin həm elmdə, həm də əməldə mümkün kamilliyə çatmasıdır. Sufilərin nəzərində hikmət dini bilginin batinidir. Onu həqiqətə və məqsədlərinə çatmaqdan ibarət hesab edirlər.

5- İslam Filosoflarının Nəzərindən:

İslam filosoflarının nəzərində hikmət nəzəri hikmət və əməli hikmətə bölünür. Şərtləri hikmət əhli arasında müzakirə mövzusu olan nəcib varlıqlar ya bizim ixtiyarımız və ixtiyarımız daxilindədir (əməli hikmət mövzudur), ya da bizim qüdrətimiz və ixtiyarımızdan kənardır. Əməli hikmət əxlaq, tədbir və vətəndaş siyasətindən ibarətdir.

Bu hikmət təsnifatı aşağıdakı cədvəldə olduğu kimidir:

1. Elm
2. Əməl
3. Nəzəri Hikmət

4. Praktiki Hikmət
5. Post-təbiət Elmləri Riyaziyyat Elmləri Təbiət Elmləri
6. Təlim-tərbiyə, ev işləri, sosial siyasət

Nizaminin Xəmsəsində Qadın Əməli Hikməti

Hekayənin təbii axarında imkan daxilində Nizami öz əxlaqi nəzəriyyələrini və müdrikliyini ifadə edir. Bu, dostluq davranışlarına aiddir. Danışiq etiketini xatırladılır. Səssizliyi tövsiyə edir. O hesab edir ki, cahil sükut etsə, danışmaqdan daha yaxşıdır, bülbül və qarğa mübahisəsində isə sükunətin fəzilətini qeyd edərək, xəsislik və tamahkarlıqdan çəkindirir. O, zalım padşahların qulluğunda olmağı nöqsan hesab edir və ev təsərrüfatı ilə məşğul olmağı, övlad böyütməyi, həyat yoldaşının qulluğunda durmağı tövsiyə edir. Siyasi məsələlərdə hökmdarları ədalətli olmağı, zülmədən və ədalətsizlikdən uzaq olmağı tövsiyə edir. O, qadınlara iffət, vəfa, hicab, təqva, sədaqət, səbir, mehribanlıq, qonaqpərvərlik və mərhəmətli olmağı, qısqanclıq, qeybət, hiylə, vəfasızlıq, ikiüzlülük və əxlaqsızlıq kimi pis işlərdən çəkinməyi tövsiyə edir.

1. Əxlaqi Dəyərlər

1.1 İffət və Həya

Bədənin və ruhun hər hansı cinsi çirkinlikdən təmizliyi şərəfli bir vəzifədir ki, onun ən yüksək dərəcəsini Allah övliyaları tutur və başqaları da bu çirkinlikdən nə qədər uzaqlaşarsa, Allaha bir o qədər yaxın olurlar. Hər bir qadının və kişinin iffət və əxlaqına verdiyi zinəti həyatda paklığa və sağlamlığa səbəb olur. Nizaminin iffətin müdafiəsi üçün açıq və ya üstüörtülü şəkildə bəhs etdiyi ən mühüm əsər Xosrov və Şirindir. Nizaminin Şirinin qadın iffətini dolayısı ilə müdafiə etməsi və ona dəstək verməsi, xalasının onun iffətini qorumaq üçün

tövsiyəsi, Xosrovun şəhvət hisslərini dolayı yolla tənqid etməsi, Fərhadın məhəbbətinin paklığını müdafiə etməsi Nizaminin iffət fəzilətinə verdiyi önəmdən xəbər verir. Şirin elə bir qadındır ki, Xosrovun qəlbinin istəklərinə cavab vermək üçün rəsmi evlənməkdən başqa heç bir yola razılıq verməyəcək. O, öz iffətinin gövhərini uduzan qəlbədən üstün hesab edir və Xosrovun tələblərinə təslim olmur. Bu səbəbdən də Xosrov Şapurunu gizli şəkildə onu saraya gətirmək üçün onun yanına göndərəndə bu təklifi onu yüngül tutmaqlarından başqa bir şey hesab etmirdi. O, təkəbbür və özünə hörmətlə Şapuru qışqırdı.

Xosrov Şirinlə evləndikdən sonra Şəbi şah Şirin sarayına ancaq əylənmək üçün gedir. Şirin sarayın qapısını onun üzünə bağlayır. O, iffətli qadındır və Xosrovun yumşaq və məlahətli sözləri ilə şirnikləndirilmir. Məğlub olan padşah qəzəblə sarayına qayıdır. Şirin etdiyi əməldən peşmandır. Gecə Xosrovun sarayına gedir və Şapurun əvvəlcədən müəyyən etdiyi planla ertəsi gün ikisi birləri ilə görüşür. Görüşün lap əvvəlində padşah ondan öpmək istəyir, lakin Şirin acıqlanır və nəhayət, Xosrov and içir ki, kəbinsiz ona toxunmayacaq.

1.2 Səxavət

İsraf və xəsislik, sərvətin tükənməsinə səbəb olan iki amildir. Bu ikisi arasında olan orta hədd isə səxavətdir. Xəsislik zəruri hallarda pul xərcləməkdən çəkinməkdir. İsraf isə pulu lazımsız şeylərə xərcləməkdir. Səxavət isə sərvəti lazımi miqdarda xərcləməkdir.

Nizami hesab edir ki, zənginlik bir tərəfdən rahatlığa səbəb olur. Çünki hər şey onunla bəzədilir. O, hətta qəzəbi sakitləşdirir, nifrəti, kəni və bəlanı dəf edir. O hesab edir ki, var-dövlət insan üçün, dolanışığını təmin etmək üçün zəruri taledir.

Xəmsədə adları çəkilən səxavətli qadınlar arasında Mehin Banu, Nüşabə və Mariya Qıptiyeni qeyd etmək olar. Ərmən və Aran hökmdarı Mehin Bano çox səxavətli qadındır. Şirin ayrılığının kədərinə uzun müddət dözmüşdür. Şirin və

Xosrov saraya qayıtdıqdan sonra onlara hədiyyələr göndərdi və onlara kitablarda sayıla bilməyəcək çoxlu xəzinə verdi.

Bərdə hökmdarı Nüşabə də çox səxavətlidir. O, İskəndərlə görüşündə şah yeməyi hazırlatdı və məclisdə iki masa düzdü. Biri insanlar üçün çoxlu yeməklərlə doldu. Digəri isə İsgəndər üçün olan qızıl qablar və stəkanlarla dolu stol.

Mariya Qıptiyə də öz alicənablığı ilə İskəndərin ona qarşı nifrət və qəzəbini boğdu. İskəndər onun məşhur kimyaçı olduğunu biləndə onu öldürmək istədi. Lakin Mariya Aristotelin məsləhəti ilə İsgəndərin xidmətinə səfirlə birlikdə böyük bir xəzinə göndərdi və bu hərəkət İsgəndərin nifrətini və qəzəbini boğdu.

1.3 Təkəbbür və Təvazökarlıq

Quran nöqtəyi-nəzərindən insanların hamısı eyni ata və anadan doğulub. Hər kəsin atası torpaqdan yaradılmışdır və yaradılış baxımından heç kim digərindən üstün deyil və təqva yeganə dəyərləli meyardır. Necə ki, bütün məxluqatların, o cümlədən insanların ömrünün sonu ölüm və bədənlərinin parçalanması ilə başa çatır, bu səbəbdən də başqalarına təkəbbürlə baxmaq düzgün deyil. Nizami həyatın qeyri-sabitliyi və ölümün gerçəkliyi nəzəriyyəsi ilə ilk növbədə təkəbbürü rədd edir ki, təvazökarlığın sübuta yetirilməsi yolu təmin edilsin. Ona görə də anası vəfat edəndə Məcnun üçün nəzərdə tutulmuş vəziyyətdən istifadə edib onun qəbrinə getdi. Eyni zamanda, o, insan həyatını pisləyir, ömrün qısalığına, tükənməzliyinə təəssüflənir.

Təvazökarlıq nümunəsinə Bərdə hakimi və Roşənəkin anasının timsalında da rast gəlmək olar. Eyni zamanda, Nüşabə hökmdar qadındır. Lakin çox səmimi və təvazökardır. İsgəndər onun sarayına gedəndə onunla tam təvazökarlıq və səmimiyyətlə rəftar edir. İran şahının arvadı olan Roşənəkin anası da təvazökar bir qadındır. İsgəndər Daranın vəsiyyətinə görə yeganə qızına evlilik təklifi etdiyi üçün İsgəndərə qızla bağlı məsləhət verməsi onun mükəmməl təvazökarlığından

xəbər verir. Qızına şahzadə demir və onu İsgəndərə əmanət etdiyi yetim qız hesab edir.

1.4 Qənaət

Qüdrətli yaradılışın əli insan fitrətini elə yaratmışdır ki, onun maddi və mənəvi istəkləri doymaz və o, mütləq kamillik axtarışındadır və məqsədinə çatmaq üçün daim yeni hədəflərə çatmağa çalışır. Digər tərəfdən, istər maddi, istərsə də mənəvi, mütləq kamilliyə nail olmaq mümkün deyil və məhdud insan belə bir arzuya heç vaxt nail ola bilməz. O, bacardığı qədər ona yaxınlaşsa da, maddi təzahürlərdə hərislik onu Allaha ibadət və mənəviyyata yiyələnməklə olan həqiqi kamilliyə çatmasına mane olur. Nizami İsgəndərlə Sokratın görüşündən bəhs etməklə ehtiyacsızlıq anlayışını zənginlik kimi izah etmişdir. Çünki İskəndərin bütün təkidlərinə qarşı onunla görüşməkdən imtina edir və İsgəndərin özü Sokratın yanına gedənə kimi ümitsiz halda gələn bütün elçilərini geri göndərir. Məsləhətləri ilə onu aşkar yoxsulluqdan çıxarmağa çalışır. Amma Sokrat verdiyi hər sözdə bunun lazımsız olduğunu bəyan edir. Mehın xanım Şirinə etdiyi vəsiyyətdə ona iffət və həyanı, qarışqa kimi qənaətli olmağı tövsiyə edir. Xəmsənin qənaətçil qadınları arasında ərinin yoxsulluğuna dözərək, gətirdiyi quru çörəklə doyaraq, qənaət işığında çoxlu xəzinə əldə edən kasıb çörəkçinin arvadını da qeyd etmək olar.

1.5 Həya və İffət

Bir çox hallarda həya və iffət şəhvətin qarşısını alır. Nizami Xosrov və Şirin əsərində həya və iffət məsələsini qeyd edir və bir qızın ən mühüm xüsusiyyətlərini şəriətə bağlılıq, həya və iffət hesab edir. Baxmayaraq ki, hamı Şirini məhəbbət timsalında daha yaxşı tanıyır, lakin bəzən onun iffəti məhəbbətdən üstün gəlir. O, bu hikmətin sayəsində sevgini və şəhvəti yaxşı tanıyır. Heç bir şəksiz və aşkar şəkildə Şirin, bu keyfiyyətlərlə xarakterizə olunur. Təbii ki, Məhin Banunun dəyərli tövsiyə və məsləhətlərini də nəzərdən qaçırmamalıyıq. O, qayğıkeş ana kimi ona məsləhət verir. Xosrovla Şirin uzaqda təsadüfən rastlaşanda, yəni Şirin

bulaqda yuyunanda və Xosropərviz təsadüfən onu görəndə Şirin utandığından titrəyir. Şirin qadın həyası və iffəti ilə heç vaxt Xosrov və cəmiyyətin istəklərini yerinə yetirmir. Xosrovun Şirindən kam almaq üçün mübahisə və söhbətlərində Şirinin dilindən gözəl sözlər eşidilir ki, bu da bu qadının həyasına və iffətinə işarədir.

İffət və təvazökar qadınların arasında Leyli də var. Leyli uşaqlıqda Qeyse aşiq olur. Amma sevgi hekayəsini həтта anasından da gizlədir. Bu qızın həyası, iffəti onun bu sirri anası ilə bölüşməsinə mane olur və yalnız həyatının son anlarında və utanaraq, gözləri anasının gözünə dəyməsin deyə qamışdan sarğı taxdığı halda, Məcnuna olan sevgisinin sirrini anasıyla bölüşüb.

1.6 Təqva və İman

Xəmsənin mömin qadınları sırasında Nüşabə Bərdəvini, Bəlqisi, İsgəndərin anasını və Bəhram Gurun anasının adını qeyd etmək olar. Eyni zamanda Nüşabə hökmdar qadın olmağına, minlərlə nökerə sahib olmasına, qapısında çoxlu silahlı mühafizə dəstələri dayanmasına baxmayaraq, gecələr öz tanrısına ibadət edirdi.

Həzrət Süleymanın həyat yoldaşı Bəlqis də təqvalı qadındır. O, Allahdan əziyyət çəkən övladına şəfa diləyir və nəhayət, övladı sağalır. İsgəndərin anası da xəmsənin təqvalı qadınlarından. Bəhram Gur anası da iffətli qadınlardan biridir və Qeybdən xəbər alır. Övladının ayrılığı zamanı qeybdən aldığı yeganə xəbər onun ürəyini sakitləşdirir.

1.7 Səbr və Şükür

Xəmsə qadınları ağlabatan tələblərinə səbir işığında çatırlar. Xəmsənin səbirli və dözümlü qadınları arasında İraq padşahının sevimli qulluqçusu, Bəhramın kənizi Fitnənin adını qeyd etmək olar. Şirin Xosrovun ayrılığında çox əziyyət çəkir, amma səbr işığında nəhayət sevgisinə çatır. Şirin Mədainə çatanda və Xosrovun sarayının boş olduğunu görəndə qəzəblənmir və geri qayıtmır, əksinə kənizlərin yaramaz rəftarına və paxıllığına dözür və ən pis iqlim bölgəsində

onun üçün tikdirdikləri sarayda yaşayır. O, səbirlidir və məhəbbətlə Xosrovu xatırlayır, ürəyi qanla dolur, dağ daşları ilə danışır.

İraq padşahının sevimli kəzinin səbri də tərifə layiqdir. Çoxlu cariyə alan və hamısı ondan ayrılan İraq padşahı bu dəfə sevgi, səbr və dürüstlük timsalında olan cariyə alır. Amma onun bir qüsuru var idi, o da soyuq xasiyyəti idi. Padşahın yanında olan cazibədar qadın ona təklif edir ki, qulluqçunun varlığındakı bu qüsuru aradan qaldırmaq üçün başqa kəzislərlə oturub qalxsın. Padşah ona bu pisliyi edir. Baxmayaraq ki, qulluqçu qadına belə səhnələri görmək çətin idi, amma səbirlidir və təmkinlidir. Nəhayət ki, o, səbr işığında padşaha yaxşı həyat yoldaşı olur.

Bəhramın qulu Fitnə də səbirlidir və dözümlü qadınlardandır. Açıq fikrinə və yüksək özünəinamına görə Bəhram tərəfindən rədd edilən bu qadın, öz ümidi ilə çətinliklərə tab gətirdi. Altmış pilləni çiyində inək daşıyaraq padşaha özünü sübut etdi. Qadının bu məharəti onun sənəti deyil, təcrübəsi idi.

1.8 Əfv və Mərhəmət

Fikir və zövq fərqliliyi sosial həyatda az-çox mübahisələrə səbəb olur və bu mübahisələr vaxtında həll olunmasa, gərginlik və böhrana səbəb olar. Mübahisələrin qarşısını almaq və neytrallaşdırmaq üçün ən yaxşı təsirli taktika səhvləri görməməzlikdən gəlmək və bağışlamaqdır.

Xəmsə qadınlarının əfv və güzəştinin gözəl nümunəsini Mehin Banuda görmək olar. O, yeganə kəsdir ki, Şirin üçün qəmlənir. Onun isti əlləri ona anasının nəvazişlərini xatırladır və isti qucağı onun ən yaxşı sığınacağıdır. Amma Şirin ondan icazə almadan birdən ondan ayrılır. Mehin xanım ayrılıqdan qan ağlayır. Uzun ayrılıqdan sonra Şirin qayıdır. Mehin Bano onu bağışlayır və keçmiş səhvlərinə məhəl qoymur. Çünki mehriban ana onu qucaqlayıb sığallayır. Bu qadının bağışlaması tərifə layiqdir.

1.9 Sədaqət

Xəmsə qadınları sadıq qadınlardır. Xəmsədə Şirin sədaqət rəmzidir. Sanki onun qadınların alınındakı vəfasızlıq möhürünü götürüb kişilərə aid etmək missiyası var. “Xosrov və Şirin” hekayəsində eşq yox, şəhvət üzündən Şirinin müqavimətinə uyaraq Xosrov başqa məşuqələr axtarmağa getdi. Amma Şirin Xosrovdan daha çox aşıq ola bilsə də, o, xəyanət etmədi və ayrılığın acısına, rəqiblərin iti tikanı ilə birlikdə Xosrovun hikmətsizliyinə dözməyə hazır idi.

Bu qadının sədaqətinin zirvəsi poemanın sonunda görünür. Xosrovun oğlu atası öldürülən kimi Şirinə evlənmək təklifi edir. Şirin üçün bu təklif yenidən doğulmağa və mülkəlik məqamının uzadılmasına bərabər olsa da, o, Xosrovdan sonra yaşamamağa üstünlük verdi və Xosrovun cənazəsinin yanında hamıya, hətta Xosrova da sevgisini elan edərək, vəfasını sübut etdi.

Başqa bir sadıq qadın Leylidir. Leyli möhkəm bağlılıq və sədaqət nümunəsidir. Əgər belə qapalı cəmiyyətdə azadlıq tapmaq üçün mübarizə apara bilməsə də, səssiz etirazla mübarizə aparır. Cəmiyyətdən üz döndərir. Evdə isə onun ürəyi aramlıq tapmır. İbn Səlamın üzünə cəsarətlə sözünü dəyən Leyli Məcnuna sadıqlığını sübut edir.

1.10 Qonaqpərvərlik

Qonaqpərvərliyin gözəl nümunəsini Kürd Səhraneşinin qızı və anası, Nüşabə və Mehin Banu timsalında görmək olar. Mehin Banu qonaqpərvər xanımdır. Xosrovla Şirin onun sarayına gedəndə onları qarşılayır və başlarına gül səpir. Onlara kitablarda sayıla bilməyəcək qədər xəzinə bəxş edir.

Bərdə torpağının hökmdarı həm də qonaqpərvər qadındır. İskəndərin sarayına gəldiyini biləndə bir qulluqçu xidmət etmək üçün hazırladı. Gözəl masa bəzədi. Padşaha uyğun qablar, hər cür meyvə-tərəvəz, şahın əllərini yumaq üçün

müşkdən qablar hazırladı. Qonaqpərvərlik adətini yaxşı bildiyi üçün hamı onu təriflədi.

Səhraneşinin kürd qızı və anası da qonaqpərvərlik adətini bilirdi. Bu qız səhrada gözləri çıxarılmış və qanayan bir gəncə qarşılaşanda, həmin gəncə kömək edib onu evinə aparır və o hadisəni anasına nəql edir. Bu xəbəri eşidən anası qızına hirsənməyib, ona təşəkkür edir. O qız gənci evinə gətirdikdən sonra ana-qız onu qarşılayıb, qızın atasının köməyi ilə onun gözlərini müalicə edirlər.

1.11 Azadlıq

Gündəlik işlərində kişilərə ehtiyacı olmayan müstəqil və bacarıqlı qadınlara Mehın Banu, Nüşabə və Nüşabənin sarayında qulluqçu işləyən qadınları misal göstərmək olar. Ərmən və Aran hökmdarı Mehın Banu və kişilərdən daha üstün və güclüdür. Bərdə torpağının hakimi və onun saray qadınları da kişilərdən azad və müstəqildirlər və öz həyat işlərini təkbaşına görməyə qadirdirlər.

1.12 Qadınların Verdiyi Dərslər

Qadın müəllimlərdən Şirini, Nüşabəni, Bəhrəmın kənizi Fitnəni və İraq şahının cariyəsini qeyd etmək olar. Şirin Xosrovun gələcək inkişafının mənbəyidir. O, sevimli gəncə bu dərsləri verir ki, tarazlığı saxlamaq ağıl şərtidir və insan sifət əylənmək və ləzzət üçün yaradılmayıb. Dünyanın yarısı əylənməyə, digər yarısı isə işə və şöhrətə sərf edilməlidir.

O, özünə inamdan doğan şüurlu təqva və qürurla Xosrov kimi şəhvətpərəst məxluqu bütün varlığı həyat yoldaşının rahatlığına həsr olunmuş sadıq və nəcib bir insana çevirir. Onun Xosrova tövsiyələri Mehın Banunun xarakterini xatırladır. O, Xosrovu bilik mübadiləsinə dəvət edir. O, Xosrovu öz təbəələre

zölm etməkdən çəkindirir. Ondan axirət və əvvəlki padşahların vəziyyəti haqqında düşünməyi xahiş edir.

Nüşabə də İskəndərin yaxşı müəllimlərindən biri idi. İskəndərə hazırladığı nəğmə ilə, Əlvən qabların yanına dörd büllur kasa dolusu qızıl, mirvari, yaqut qoyur və ona bu əxlaqi mesajla, bağışlamağın, səxavətin fəzilət olduğunu xatırladır.

Fitnə – Bəhramın qulluqçusu olmaqla yanaşı, həm də Bəhram üçün yaxşı müəllimdir. O, çoxlu çətinliklərə sinə gərərək, Bəhrama bu dərsi verdi ki, yaxşılıq etmək hər şeydən daha üstündür.

Xəmsənin digər qadın müəllimləri və rol ifaçıları arasında İraq şahının sevimli qulluqçusunu qeyd etmək olar. Bu hekayədə qadınların bütün alçaldılması və zəif təhsilinə rəğmən, qadınların müəllimi olduğunu görürük. Şəhvət və maddi güc həqiqət, sevgi və məhəbbətlə məğlub olur. O, şaha rəhbərlik edir və onu elm aləminə aparır. Digər qadın müəllimlər arasında Yeddi Gözəldəki qadınları qeyd edə bilərik ki, bunlar: Forək, Homayun (Hoday), Nazpəri, Nəsrin Nuş, Azəryun, Yeğmanazın adını qeyd edə bilərik.

2. Əxlaqi Problemlər

2.1 Paxıllıq

Qısqanc insan paxıllığının tələblərinə uyğun olaraq insanları həmişə təhqir edir və bununla da öz eqoizm hissini doyurur. Paxıllar dünyada və axirətdə ziyan uğrayanlardır. Çünki onun bunu etməkdə məqsədi qarşı tərəfi məhv etməkdir. Amma əslində özünü məhv edir. paxıllıq başqasında yaxşılıq görməz. Nizami dəfələrlə paxıllıqdan şikayət edib. Bu paxıllığın köklərini Xəmsə qadınlarında da görmək olar. Xosrovun kənizləri paxıl qadınlardır. Onların Şirini görməyə gözləri yoxdur. Qısqanlıqdan ona pis yerdə saray tikdirir, tənhalıqdan, qəm-qüssədən qurtulmaq üçün bir neçə zəif nökeri onun ixtiyarına verirlər. Xosrovun arvadı Məryəmin də Şirini görməyə gözü yoxdur və Xosrov ondan Şirini saraya gətirməsini xahiş etdikdə Məryəmin qısqanlıq hissi onun padşahın təklifinə razı olmasına mane olur və Şirinin saraya gəlməsinin onun intiharına bərabər olduğu ilə hədələyir.

2.2 Hiyləgərlik

Nizami qadının ikiüzlülüynə, hiyləgərliyinə işarə edir və xarici görünüşü sakit, amma içərisi səs-küylü olan insanları tənqid edir. Xəmsənin hiyləgər və fitnəkar qadınlara misal olaraq İraq şahının sarayının arvadını göstərmək olar. O hiylələri ilə məftun etdi və padşahın bütün kənizlərini aldatdı. Onların qüruruna dözməyən padşah isə hamısından çox ona qulaq asırdı. belə ki, o, cariyələrin padşahı kimi tanınırdı. Bu yaşlı qadın hiyləgər və fitnəkar qadınların simvoludur. Digər hiyləgər qadınlar arasında Leyli də var. Həyat yoldaşı İbn Səlam vəfat edəndə ağlayır. Lakin onun göz yaşları İbn Səlam üçün deyil Məcnun üçün axırdı.

2.3 Sərxoşluq

Nizami özünün məstliyinin mənbəyinin ilahi dərğahdan gəldiyini bildirir və onun, mey və sərxoşluğa qarşı müxalifətinin əsas səbəbi ağıl və hikmətin itirilməsi ilə bağlıdır.

2.4 İntiqam Hissi

İntiqam nümunəsinə Şirində rast gəlmək olar. Fərhadın ölümündən sonra Şirin qara paltar geyinib yas saxlayır. Bu xəbər Xosrova çatanda o, Məryəm ölənə qədər rişxənd ilə Şirinə məktub yazır və dili ilə onu incidir. Xosrov da Məryəmin vəfatına yas tutdu. Şirin fürsətdən istifadə edərək Xosrovdan qisasını aldı və Xosrova rişxənd dolu sözlərlə başsağlığı məktubu göndərdi.

3. Təsərrüfatın İdarəsi

Ev təsərrüfatlarının idarə edilməsi kişi və qadın, uşaqlar və qulluqçular arasında ümumi bölgünü tarazlaşdırmaq elmidir. Mövzu adıçəkilən şəxslərin vəziyyətidir. Əsasən önəmli olan insanlar arasında bölüşülən kollektiv təsərrüfatın faydası, ailə üzvlərinin bu işdə necə iştirak etdiyidir. Bilinməlidir ki, bu mövqedə evin mənası gildən, palçıqdan, daşdan, taxtadan düzəldilmiş məkan deyil, ər, arvad, valideyn, uşaq, qulluqçu və s. arasında olan xüsusi bir kompozisiyadır. Yaşadıqları məkanın ağacdən və ya daşdan, çadırdan və daxmalardan, ağacların kölgəsindən və dağ mağaralarından olmasının əhəmiyyəti yoxdur. Odur ki, bu, ər-arvad, övlad və valideyn arasında hökm sürən münasibətləri və onların qarşılıqlı vəzifələrini, nəslin yaşaması üçün nəyin zəruri olduğunu müəyyənləşdirmək, həyat yoldaşının və yaxınlarının vəziyyətinə diqqət yetirmək, ev idarəçiliyi xərc və gəlirləri tənzimləmək, düzgün iş seçməyə diqqət yetirmək, yaşayış üçün yer hazırlamaq və övladlarını qorumaq elmidir. Nizami qeyd olunan hallardan bir neçə məqamı vurğulamışdır ki, bunlar da aşağıda verilmişdir:

3.1 Övlad Tərbiyəsi

Xəmsədə analıq vəzifəsini yerinə yetirdiyi bilinən qadınlar sırasında Leylinin anasını, Məcnun anasını, kürd qızının anasını, Bəhram Gurun anasını, İsgəndərin anasını, Roşənkin anasını qeyd etmək olar. Onlar övladlarını böyütməkdə müvəffəq olublar. Leylinin anası qucağında bir qız böyüdü. Nizamiyə görə, o, yaxşılıq dəftərxanasının rəhbəri və yaxşılardan şahıdır. Məcnunun anası övladını elə böyüdür ki, ömrünün sonuna kimi özünü anasının

qulu hesab edir və ona sadıq qalır. İsgəndərin anası, Roşənkin anası və s. hər biri bu sahədə fərqlənib.

3.2 Ailə Həyatı

Nizami bu haqda çox danışmayıb. Xanımlarının adını çəksə də, ər-arvadın qarşılıqlı vəzifəsi ilə bağlı məqamı qeyd etməyib. Amma bəzi hekayətlərin məzmunundan məlum olur ki, qadınlar kişilər üçün sadəcə arvad rolunu oynamamış, çox sadıq və səbirli də olublar. Şirin böyrünə batırdığı xəncərlə, Leyli İbn Səlamın üzünə vurduğu sillə ilə sədaqət simvoluna çevriliblər. Səhraneşinin kürd arvadı da sadə həyatından razıdır. Heç vaxt onu günahlandırmır. Yazıq çörəkçinin arvadı da ərinə sadıq bir qadındır. Çox çətinliklərə dözür. Bir tikə quru çörəklə kifayətlənir. Amma o, heç vaxt ərinin qarşısında vəziyyətindən şikayətlənmir və onu incitmir.

3.3 Kişi və Qadınların Doğruluğu və Sədaqəti

راست گفتن چو در حریم خدای   آفت از دست برد و گنج از پای

به که ما نیز راستی سازیم   تیر بر صید راست اندازیم

Bu dürüslüyün və doğruluğun gözəl nümunəsini Hz.Süleyman və onun həyat yoldaşı Bəlqisdə görmək olar. Məhz bu iki cütlüyün əxlaqının işığında iflic olan övladları sağalır.

4. Dövlətçilik Ənənəsi:

O, Aristotelin kitabında siyasət praktikası haqqında öz fikrini ifadə etmişdir. O, dördüncü və beşinci fəsillərdə hökumət növlərini araşdırmış, altıncı fəsildə isə istədiyi kamil hökuməti ifadə etmişdir. Düzgün cəmiyyətə baxarkən mənəvi baxımdan ideal şəhər yaratmağa çalışan Platondan fərqli olaraq, o daha realistdir. İbn Sina qanunlar əsasında idarə olunan demokratik hökumətləri və cəmiyyətləri araşdırarkən, son nəticədə monarxiyaya üstünlük verir. Cəmiyyəti insan orqanizmi ilə müqayisə edir. Cəmiyyətin idarəçiləri sinfi isə ayrı-ayrı üzvləri bəyənir. O, eynilə bədəndə olduğu kimi, hər bir üzvün vəzifəsi olduğunu deyir. Daha əhəmiyyətli və daha sadəsi isə, cəmiyyətdə mövcud olan hikmətdir ki, eyni insan üzvlərinə və ləl-cəvahirata bənzəyir. Utopik ölkədə birinci orqan bədəndəki ürəyə bənzəyir. Başqa bir məqam onun təsnifatında cəmiyyət sisteminin bədən sistemi ilə uyğunluğu və hər iki sistemin ilahi yaradılış sistemi ilə uyğunluğudur. Onun müzakirə etdiyi əsas məqam ədalətdir. Utopiyanın mütləq hökmdarı isə hikmətdir. Xacə Nəsirəddin Tusi də ədaləti rəhbərliyin əsas şərti hesab edir və hesab edir ki, ədalətin həyata keçirilməsi cəmiyyətdə ancaq süni birliyə səbəb olur və o, cəmiyyətdə təbii birliyin yaradılması üçün həqiqi səadət axtarışını əsas amil və yeganə utopiya hesab edir. O, bunu müdrik və fəzilətlilərin vasitəsi kimi “eşq”lə idarə edir. Nizami də, Yunanıstan və İran müdrikləri kimi, sivil siyasətlə bağlı konkret əsərdə müntəzəm və sistemli bir düşüncə sistemi barədə danışmadan, onun təfəkkürünün sərhədlərini əvvəlki müdriklərinki ilə eyni hesab edir. O, həm də ədaləti idarəetmənin əsas şərti hesab edir. Xəmsədəki qadın hökmdarlar arasında Mehin Banu, Şirin və Nüşabəni qeyd etmək olar. O, qadını ölkəni idarə etmək gücünə malik bir varlıq hesab edir.

4.1 Ədalət

همانا که آن رستنی های چست   نه از دانه کز دامن عدل رست

Nizami siyasətdən danışanda ədaləti vurğulayır. O, bu məqamı dəfələrlə eyhamlar, məsəllər, tarixi hekayələr, rəvayətlər və başqa mümkün nəsihətlər şəklində, hətta zahirən romantik olan hekayələrdə də qeyd etmişdir. Onun ədalət məsələsinə həddən artıq önəm verməsi onun müdriklər və dahilər hökumətinə, onun ölkəni idarə etməkdə hikmətə əsaslanan fəlsəfəsinə dərin inamından xəbər verir. Təbii ki, onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu sözün “ədalət” kimi dəqiq mənası, Aristotel və ya Platon, Farabi və ya Xacə Nəsirəddinin siyasi terminləri ilə yanaşı hərbi yanaşma fəlsəfəsi qədər dəqiq deyil. Bu arzunun necə başlanması və yerinə yetirilməsi həmin idealı həyata keçirmək üçün zəruri vasitələr açıq-aydın ifadə olunmur. Nizami ədaləti hakimiyyəti ələ almış və ölkəni idarə etməyə çalışan hökmdarların şüarı hesab edir. O, hakimiyyətin sağ qalmasını bir az təqib hesab edir.

O, ədaləti yoxluğun əsas şərtlərindən biri hesab edir və qiyamət evinin rifahını ədalətdən asılı hesab edir. Xəmsənin hakim qadınları da ölkə idarəçiliyində ədaləti öz şüarına çevirmişlər. Mehın Banunun ölümündən sonra bir il ərzində ölkənin idarəçiliyini üzərinə götürən Şirin əvvəldən ədalətlə məşğul olur və hamını sevindirir. Bərdə torpağının hakimi Nüşabə də saleh hökmdarlardandır və oradakı insanlar tam sülh və əmin-amanlıq şəraitində birlikdə yaşayırlar.

4.2 Xalqa Mehribanlıq

به هنگام سختی رعیت نواز

قوی رای و روشندل و سرفراز

Xəmsə hökmdarının qadınlarının digər xüsusiyyətlərindən biri də xalqa mehribanlıqdır. Bu mehribanlığın nümunəsini sərnləşdirici içkilər və şirniyyatlarda göstərmək olar. Bərdə hakimi Nüşabə fikri möhkəm, qəlbi təmiz bir qadındır və o, məşəqqət və sıxıntı zamanı rəiyyətinə köməyə gəlir. Mehın Banunun ölümündən sonra ölkəyə rəhbərliyi öz üzərinə götürən Şirin xalqa mehribandır. İnsanlar da onun hakimiyyəti dövründə ondan razı qalırlar. Xosrova öyüd-nəsihət verib, onu ədaləti yaymağa, insanlara hörmət etməyə, onlara hikməti öyrətməyə, təkəbbürdən çəkinməyə dəvət edir.

4.3 Dövlət və Xalq Arasında Əlaqələr

Ölkədə idarə üsullarının əsas məsələlərindən biri də dövlətlə millətin əlaqəsidir. Nizami Xəmsədə hökmdar qadınlardan söhbət gedən zaman dövlətlə millətin birliyi, onların möhkəm bağı barədə qeyd edir. Aran və Ərmən torpağını idarə etməkdən məsul olan Mehın Banunun çoxlu kənz və nöqərləri var idi və onların hamısı Mehın Banunun əmrinə tabe idilər. O, hökmranlıq və səltənətin sirrini, insanlarla mehribanlıqda və yaxın münasibətdə görürdü. Şirin də bir illik hakimiyyəti dövründə həmişə xalqla sıx münasibətdə oldu. Onunla öz ölkəsinin xalqı arasındakı bağı gücləndirdi. Bərdə hakimi Nüşabə də öz torpağının xalqına mehribandır və xalq da onu sevir. Onun minlərlə nöqəri, otuz min qılınclı əsgəri var idi. O, həmçinin hesab edirdi ki, hökmranlıqda uğurun açarı dövlətlə millət arasındakı möhkəm bağıdır.

4.4 Siyasi Hünər:

Nüşabə sənəti siyasətə xidmət edən hakim qadınlardandır. O, ölkə başçılarından məlumat toplamaq məqsədilə, bütün ölkələrin padşahlarının üzvlərini çəkmək üçün mahir rəssamlar tutmuş siyasətçi qadındır.

4.5 Zülmədən Çəkinmək:

Nizami zülmü hakimiyyətin məhvinə səbəb hesab edir və öz dövrünün hökmdarlarına zülmədən çəkinməyi tövsiyə edir. Xəmsə hekayələrində qadın hökmdarlardan danışılan zaman onların ədalətindən, mehribanlığından, sevgisindən, dostluğundan söhbət açılır və zülmədən bəhs edilmir. Şirinin bir illik hakimiyyəti dövründə ölkəsində zülmədən əsər-ələmət qalmadı. O, ölkədə haqsızlığı, zülmü kökündən sildi, sülhü və dostluğu yaydı. Mehinbanunun hakimiyyəti dövründə də hamı sülh içində yaşayırdı. Müdrik şəxsiyyətli, mələksimalı hökmdarın dövründə də, Bərdə şəhərində zülmədən əsər-ələmət qalmamışdı.

4.6 Məsləhət və Məşvərət:

Nüşabə hakimiyyəti dövründə uğurlar qazanmağa müvəffəq oldu. Onun hakimiyyəti zamanında idarəçilik məsələlərində məsləhətləşdiyi çoxlu qadın var idi.

NƏTİCƏ

Nizami qadına ölkəni idarə etmək bacarığı olan, hikmətli və qabiliyyətli bir varlıq kimi baxır. O, qadınları orta əsrlərdəki insanlar kimi kişilərin şəhvetli istəklərini təmin etməklə məhdudlaşdırmır. Onun qadınları da kişilər kimi dostluq və siyasət, iffət və məsumluq, hikmət və döyüş bilgisi, sədaqət və s. səhnələrdə mövcuddur. Hətta bəzən o, qadınları kişilərdən daha üstün bilir. Onun qadınlara baxışı maarifçi baxışdır və onun dövrünün cəmiyyəti ilə heç bir əlaqəsi yoxdur. Bəzən qadınların mənfi xüsusiyyətlərinə işarə edib, onlarda görünən qəzəb, qısqanclıq və rəqabətdən hissələrindən bəhs edir.

Nizaminin Xəmsəsindəki qadınların sevgi və məhəbbətdə, sədaqətdə, iffətdə və həyada misli-bərabəri yoxdur. Onlar kişilərə rəhbərlik edirlər. Təbii ki, Nizamidən bəzən düzgün olmayan mühakimələr də görünür. Məsələn, Məhin Banunun məsləhətinə baxmayaraq, Şirin bəzən əxlaqi işlərə çox əhəmiyyət verməsə də, Nizami onu iffətli qadın kimi göstərməyə çalışır.

Bir sözlə, bütün Nizami dövrünə nəzər saldıqda və onun şəxsiyyət cəhətlərini araşdırdıqda demək olar ki, dərin və ümumi baxışda Nizaminin qadına, onun şəxsiyyətinə baxışının miqyasının müsbət cəhətləri daha çoxdur. Həmin dövrün bir çox böyük kişilərinin əsərlərində qadın məqamının mənfi bir formada alçaldıldığı bir dövrdə bu münasibət böyük bir nemətdir.